

KUR'AN-I KERİM'DE HZ. PEYGAMBER'İN VE MÜMİNLERİN “ŞAHİT OLMA” VE “ORTA ÜMMET OLMA” ÖZELLİKLERİNİN TAHLİLİ

Ali İhsan Sait KARAMANLI*

Özet

Çalışmada, *Hz. Peygamber'in şahit olması ve ümmetin insanlık üzerinde şahit olması özelliklerinin mahiyeti* Kuran ayetleri çerçevesinde ele alınıyor. Ümmetin insanlık üzerine şahit olmasının sadece haber verilen bir olay gibi değerlendirilmesinin çok yüzeysel bir yaklaşım olacağı; bunun yerine bu ayetlerin 'inşâî' yani taleb ve emir bildiren, sorumluluk yükleyen ifadeler olarak ele alınmasının çok daha isabetli ve tutarlı bir metot olacağı üzerinde duruluyor.

Parçacı ve yüzeysel okumalardan uzak durarak, Kur'ân bir bütün olarak okunduğunda ve Kur'an'ın bir hedef olarak ortaya koyduğunu düşündüğümüz '*şahitlik ve orta ümmet olma*' karakteristikleri toplumsal ve küresel boyutlarıyla tahlil edildiğinde, üzerinde durulan şahitliğin ve orta ümmet olmanın, ümmetin üzerinde bir vazife ve sorumluluk olarak yüklendiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Kuran'da orta ümmet [ümmeten vasatan] olma hususiyeti araştırmada özellikle ele alınmıştır. Orta ümmet olma sorumluluğunun gerçekleştirilmesi için yerine getirilmesi gereken dinamikler Kuran ayetlerinin klasik ve sosyolojik tefsirleri ele alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Peygamber, Şahitlik, Orta Ümmet, Adâlet, Sırat-ı Müstakîm, Hikmet.

***

An Analysis of the Prophet's and Believer's Characteristic of Being "Witnesses" and "Moderate Ummah" according to Holy Qur'an

Abstract

In this research, the nature of the characteristics of, "Prophet Muhammad's (pbuh) being witness over Muslim Ummah"; and "Ummah's being witness over humanity"; in the framework of the verses of Holy Qur'an are being analyzed. Because interpreting "Ummah's being witness over humanity" as the report of just an ordinary event would be a shallow approach, the research proposes the argument that it would be more appropriate, and coherent method to interpret this verse in a constructive way, i.e. as a request or command, statements laying burden.

When partial and shallow readings left out and the Qur'an is read with a holistic approach, and characteristics of "being witnesses and moderate ummah" analyzed with its social and global dimensions, which we think that the Qur'an sets as a goal, it would be understood that being witness and moderate ummah is a task and burden laid on ummah.

In this context, the characteristics of being moderate ummah (ummattan wasatan) have been discussed particularly. The dynamics that need to be realized in order to fulfill the responsibility of being moderate ummah has been discussed through classical and sociological commentaries of Qur'anic verses.

Key Words: Qur'ân, The Prophet, Being witness, Moderate Ummah, Justice, The Straight Path, Wisdom.

Giriş

Kurân'da insanlara yöneltilen ilahi hitap, sadece bir kişiye değil, kişinin yanında topluma da büyük hedef ve gayeler, önemli vazifeler yüklemiştir. Toplumu oluşturan fertlerin düşünce, duygu ve davranışlarının terbiyesi, onların yüce hedeflere yöneltilmesi yanında, bu sağlam fertlerin oluşturduğu topluma da 'toplum olarak' yönlendirmelerde, hitaplarda bulunmuştur. Kurân'ın hitabını bir yönüyle ferde ve bir yönüyle topluma yapılan hitap olarak müşahede etmekteyiz.

İşte Kurân'ın toplum çapında yaptığı genel hitapların en önemlilerinden birisi de toplumu tek bir yönde toplayan kıblenin tespit edildiği, adaletin, orta yolun emredildiği "*vasat ümmet ve insanlığa şahitlik*" özelliklerinin ele alındığı Bakara Suresi, 2/143. ayeti ile; rükû, secde, ibadet, hayır aksiyonu, cihadın hakkıyla yerine getirilmesi, namaz, zekat ve Allah'a bağlılığın emredilip, yine *insanlığa şahitliğin* hedef gösterildiği Hacc Suresi, 22/77-78. ayetlerindeki yönlendirmelerdir. Ayrıca Allah'ın Resulü (s.a.s)'ın *Şâhid, Mübeşşir, Nezîr* özelliklerinin bildirildiği Ahzab 33/25. ayeti içindeki *Şahitlik* konusu da bu konuyla ilgilidir.

Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresinin 143. ayetinde "*Siz insanlara şahitler olunuz, Resul de size olsun diye...*" cümlelerinde ifade edilen şahitlik, orta ümmet olma, adalet kavramlarının mahiyeti nedir? Hacc 22/77-78. ayetinde "*...Allah Resulü size şahit olması için ve siz de insanlara şahit olasınız diye...*"¹ şeklinde tarif edilen, Ahzâb 33/25. ayette ifade edilen "*Hız. Peygamber'in ümmetine şahitliği ve inananların insanlar üzerindeki şahitliği*" ne ifade etmektedir? Bu şahitlik özelliği ile dünya hayatında inananlara bir sorumluluk yüklendiğini mi ifade etmektedir, yoksa sadece ahiret hayatıyla ilgili bir duruma mı işaret etmektedir?

¹ Hacc, 22/78.

‘şehâdet’ kelimesi ise masdar olup, “*hazır bulunma, bilme ve bildirme*” anlamına gelir;⁶ ism-i fâili ‘şâhid’ olup çoğulu ‘şuhûd’ dur; Allah yolunda canını veren kişiye ‘şehîd’ denir, çünkü rahmet melekleri vefatı anında onun yanında hazır bulunup rahmet melekleri tarafından yikanmasına ve ruhunun cennete ulaşmasına şahitlik ederler.⁷ Şahitlik, “*hukukta hakim huzurunda şahitlik ederim lafzını söyleyerek, bir hakkı, bir olayı ve gördüğü ve duyduğu bir durumu haber vermektir.*”⁸

Kur’an’da şahitlikle ilgili birçok ayet bulunmakla beraber özellikle şahitliğin kapsamını anlatması açısından şu ayet çok dikkat çekmektedir:

﴿ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾

“Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti, melekler, adaleti yerine getiren ilim sahipleri de şahitlik ettiler. Aziz ve Hakîm’den başka ilah yoktur.”⁹ ayetindeki “Allah, melekler, ilim sahipleri şahitlik etti” cümlesi, “Allah bildi, bildirdi ve açıkladı”¹⁰ ; “Allah, kendisinden

⁶ Ebu’l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî (v.502h.), *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Tahk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1412h., s.465; Fîruzâbâdî, Mecdüddin (v.817h), *Besâiru Zevî’t-Temyîz fî Letaifi’l-Kitabi’l-Azîz*, Tahk. Muhammed Ali Neccâr, Meclisü’l-A’lâ li Şuûni’l-İslâmiyye, 1996, III/352-353.

⁷ Ahmed bin Fâris el-Kazvînî (v.395h.), *Mucemu Mekâyîsi’l-Luğa*, Tahk. Abduselâm Hârûn, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979, III/221; Ebu’l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî (v.502h.), *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Tahk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1412h., s.465-468; Mecdüddîn ibnu’l-Esîr(v.606h), *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîsi ve’l-Eser*, Tahk. Tahir Ahmed, Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1979, II/514; Zeynuddîn er-Râzî (v.666h), *Muhtârû’s-Sihâh*, Tahk. Yusuf Muhammed, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1999, s.169; Fîruzâbâdî, Mecdüddin (v.817h), *Besâiru Zevî’t-Temyîz fî Letaifi’l-Kitabi’l-Azîz*, Tahk. Muhammed Ali Neccâr, Meclisü’l-A’lâ li Şuûni’l-İslâmiyye, 1996, III/352-353; Muhammed bin Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî (v.1205h.), *Tâcu’l-Arûs*, Daru’l-Hidâye, 1984, VIII/252.

⁸ Ali bin Muhammed el-Cürcânî (v.816h), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s.129.

⁹ Al-i İmran, 3/18.

¹⁰ Ahmed bin Fâris el-Kazvînî, *Mucem*, III/221.

*başka ilah olmadığını bildi ve bildirdi, hiç kimsenin Allah'ın yarattığı bir şeyi yaratamayacağını açıkladı, melekler de onun yüce kudretini açıkça gördüklerini bildirdi, ilim sahipleri de sahip oldukları ilim yoluyla ondan başka ilah olmadığını kesin bir şekilde bilip şahitlik ettiler"*¹¹ şeklinde açıklanmıştır.

Kur'an ayetlerinde şâhid ve şehîd kelimeleri birbirine yakın anlamda kullanılmakla beraber aralarında bazı farklar vardır:

Şâhid ismi fail olarak, şahitlik fiilini gerçekleştiren, bir olaya-duruma şahit olan ve anahatlarıyla bu olayı-durumu gördüğünü veya duyduğunu -genellikle bir defa veya ihtiyaç duyulduğunda- ifade eden kişi demektir.¹² **Şehîd** ise sıfat-ı müşebbehe sîgasıyla mübalağalı ismi fail olarak, en ince detaylarına kadar şahitlik yapabilen ve bu şahitlik sıfatının birkaç defa yapılan bir şahitlik olmasının ötesinde insanın tamamen ayrılmaz bir sıfatı olan sözlü, fiilî ve takrîrî şahitlik yapması anlamında bir devamlılık haline ve şahitliğin kapsamının genişliğine ve derinliğine işaret eder.¹³

Bu anlamıyla **Şehîd** kelimesi, "en ince ayrıntılarına kadar varlığın bütün durumlarına şahit olan, onlara gözcü olan" anlamıyla Allah'ın güzel isimlerinden birisi olarak da Kur'ân'da çokça zikredilir.¹⁴ Kanaatimizce, Hz. Peygamber'in bazı ayetlerde '**şehîden**' sıfat-ı

¹¹ Muhammed Cemâluddin Ebu'l-Fazl bin Manzûr el-Ensârî (v.711h), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414h., III/239.

¹² Fîruzâbâdî, Mecdüddin (v.817h) , *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Azîz*, Tahk. Muhammed Ali Neccâr, Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, 1996, III/352-353.

¹³ Mecdüddîn ibnu'l-Esîr(v.606h), *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Tahk. Tahir Ahmed, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, II/514; Muhammed bin Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî (v.1205h.), *Tâcu'l-Arûs*, Daru'l-Hidâye, 1984, VIII/252.

¹⁴ Bakara, 2/98; Al-i İmran, 3/98; Nisâ, 4/33,79,166; Mâide, 5/117; En'âm, 6/19; Yûnus, 10/29,46; Ra'd, 13/43; İsrâ 17/96; Hacc, 22/17; Ankebût, 29/52; Ahzâb, 33/55; Sebe, 34/47; Fussilet, 41/53; Ahkâf, 46/8; Fetih, 48/28; Mücâdile, 58/6; Burûc, 85/9 olmak üzere şehîd kelimesi 20 yerde Yüce Allah'ın güzel isimlerinden birisi olarak zikredilmiştir.

müşebbehe sigasıyla mübalağalı ism-i fail olarak zikredilmesi¹⁵, şahitliğin en mükemmel ve devamlı anlamıyla, yüce ahlâkıyla, adâleti, varlığa karşı şefkati gibi güzel vasıflarıyla, Hakk'ın varlığı ve birliğine, yücelik ve azametini devamlı surette işaret eden bir şahidlik vazifesini yaptığını ifade etmektedir.

Özellikle Nahl 16/89. ayette Hz. Peygamber, *“Her ümmete kendi içlerinden bir peygamberi şahid [şehîd kelimesiyle] gönderdiğimiz gibi seni de onların üzerine şahid olarak [şehîd kelimesiyle] gönderdik, sana kitabı her şeyi açıklayıcı, hidayet, merhamet kaynağı ve Müslümanlara bir müjde olarak kısım kısım indirdik”* denildikten hemen sonra Nahl 16/90. ayette *“Allah, adaleti, iyiliği ve yakınlardan başlayarak yardım etmeyi emrediyor...”* denilerek Hz. Peygamber'in bu şahitliğinin, adalet, ihsan ve yardım etme gibi temel iyilikleri yaşayarak gerçekleştirdiği ve ümmetine de öğrettiğine işaret edilmiş olmaktadır.

Ele aldığımız ayetlerdeki şahitliğin âhiretteki boyutlarına hadislerde dikkat çekilmiştir. Hadislerde, âhirette ümmetler hesaba çekilirken onlardan günahkâr olanlar hesabın zorluğunu görünce kendilerini kurtarmak için *‘bize bir elçi gelmedi’* şeklinde yalan söylediklerinde, Allah o ümmetlerin elçilerini çağırır ve onlara elçilik vazifesini yapıp yapmadıklarını sorar. *‘Onlar biz tebliğ vazifemizi yaptık’* dediklerinde, Allah Teâlâ, o halde şahidiniz kimdir? diye sorunca İslam ümmetinin, o elçilerin doğruluklarına ve kavimlerinin yalan söylediklerine şahitlik yapacakları ifade edilir.

Bu hadislerden kapsamlı bir rivayeti nakletmek konuya ışık tutacaktır:

Ebu Said el-Hudrî (ra)'dan rivayete göre Allah Resulü (s.a.s) şöyle buyurur:

¹⁵ Hz. Peygamber'in Şehîden sıfatıyla zikredildiği ayetler: Bakara, 2/143; Nisâ, 4/41, Nahl, 16/89; Hacc, 22/78 olmak üzere dört defadır.

Hz. Peygamber'in Şâhiden (ism-i fail olarak) sıfatıyla zikredildiği ayetler: Ahzâb, 33/45; Fetih, 48/8; Müzzemmil, 73/15 olmak üzere üç defadır.

"Kıyamet günü bir peygamber yanında bir kişiyle gelir, diğer bir peygamber yanında iki kişiyle veya daha fazla kişiyle gelir. Kavmi çağrılarak 'bu peygamber size tebliğde bulundu mu?' diye sorulur. 'hayır, bulunmadı' derler. O peygambere sen bunlara tebliğ vazifeni yaptın mı diye sorulur: 'evet ben vazifemi yaptım' deyince, kim sana bu konuda şahitlik yapar? diye sorulunca 'Hz. Muhammed (s.a.s) ve onun ümmeti' diye cevap verir. İslam ümmetine, 'bu peygamber tebliğ vazifesini yerine getirdi mi?' diye sorulunca 'evet getirdi' derler. 'Nereden biliyorsunuz bunu?' diye sorulunca 'bize gelen elçimiz Hz. Muhammed (s.a.s) bu peygamberlerin vazifelerini hakkıyla yerine getirdiklerini haber verdi, oradan biliyoruz' diye cevap verirler. İşte (Bakara 2/143'te geçen) "biz sizi orta bir ümmet yaptık" yani **أَنتُمْ** 'adaleti sağlayan şahit bir ümmet' demektir; (Hacc suresi 22/78'de geçen) "Siz insanlar üzerinde şahitler olasınız, Hz. Resul de size şahit olsun diye..." ifadesi bunu anlatır."¹⁶

Bu ve benzeri hadisler, ilgili ayetlerin ikisini de zikretmiş ve ayetlerdeki şahitliğin âhiretteki bir tezahürünü bize aktarıp izah etmiştir.

Fakat konuyla ilgili diğer hadisler bu **şahitliğin dünya hayatıyla ilgili olan** başka boyutlarına da işaret etmiştir:

Bakara suresi 143. ayetin tefsiri sadedinde, Hz. Peygamber (s.a.s), âhiretteki şahitliğin yanında dünyada da bir şahitliğin olduğu üzerinde durur:

Câbir bin Abdullah (r.a) şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), Beni Seleme yurdunda bir cenazeye katıldı. Ben Hz. Peygamber'in yanındaydım. Birisi o cenaze hakkında 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu vefat eden adam ne iyi insandı, çok iffetli ve teslimiyet sahibi idi deyip birçok güzel özelliğini sayarak hayırla yâd etti. Allah'ın Rasûlü 'sözü söyleyen sen misin?' deyince o kişi 'Allah (bizim bilmediğimiz) gizli yönleri en iyi bilendir, biz ancak bize

¹⁶ Ahmed bin Hanbel, Müsned, tahk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risale, 2001, XVIII/112; Benzer Rivayetler için bkz: Buharî, el-Camiu's-Sahih, Tefsiru'l-Kur'an, 15; İbn Mâce, Sünen, Zühd, 34; Tirmizî, Sünen, Tefsiru'l-Kur'an, 3; İbn Hibbân, el-İhsân fi Takrîbi Sahihi İbn Hibban, Tarih, 4.

zahir olan şeyleri söyleyip biliyoruz' dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine 'gerekli oldu' buyurdu.

Daha sonra Hz. Peygamber Beni Hârise yurdunda diğer bir cenazeye katılmıştı. Ben yine O'nun yanındaydım. Birisi o cenaze hakkında 'Ey Allah'ın Rasûlü bu ölen adam ne kötü bir adamdı. Çok sert, katı ve kaba birisiydi deyip onun zararlı özelliklerini sayınca Hz. Peygamber (s.a.s): 'söyleyen sen misin?' dedi. Adam 'Allah (bizim bilmediğimiz) gizli yönleri en iyi bilendir, biz ancak bize zahir olan şeyleri söyleyip biliyoruz' dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine 'gerekli oldu' buyurdu." Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) "İşte biz sizi orta örnek bir ümmet kıldık ki sizler insanların üzerine, Resul de sizin üzerinize şahit olsun diye (Bakara, 2/143) ayetini okumuştur.¹⁷

Başka bir hadiste Hz. Peygamber, "Kötü olanlarınızı hayırlı olanlarınızdan ayırıp bileceğiniz günler yakındır" dediğinde "neyle bileceğiz ey Allah'ın Resulü" diye sorulunca "güzel bir yâd-ı cemil ile veya kötü bir anmayla bilirsiniz hayırlı olarak yâd ettiklerinize cennet gerekli olmuştur, şerli olarak andıklarınıza ise cehennem gerekli olmuştur, çünkü sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ " demiştir.¹⁸

Bu hadislerde, ilgili ayetlerde zikredilen şahitliğin dünya hayatıyla ilgili boyutlarına da işaret edildiğini görmekteyiz.

Kur'ân'da Orta Ümmet Olma ve Şahitlik Vasıfları Arasındaki İlişki

Araştırmamızın bu kısmında, Hz. Peygamber'in ve ümmetinin ayırıcı bir özelliği olarak üzerine özellikle vurgu yapılan "**şahitlik ve orta ümmet olma**" hususiyetlerinin zikredildiği ayetleri rivayet ve dirayet tefsirlerinden istifade ederek etraflı bir şekilde tahlil etmek istiyoruz. Bu tahlil çalışmasının, "**şahitlik ve orta ümmet olma**'

¹⁷ Hakim en-Neysâbü'rî (v.405h.), El-Müstedrek ala's-Sahîhayn, Tefsir, 3, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, II/294.

¹⁸ Buharî, Sahih, Cenâiz, 68; Müslim, Sahih, Cenâiz, 20; İbn Mace, Sünen, Zühd, 25; Ahmed bin Hanbel, Müsned, XX/269; XXI/193.

vasıflarının, ümmet için ne kadar hayati derecede önemli olduğunu ortaya koyacağını düşünmekteyiz:

Öncelikle Hicretin ikinci senesi Recep ayında (624 miladî), kiblenin tahvil edildiğini bildiren ayetlerle birlikte indirilen Bakara 2/143. ayette "*siz insanlar üzerine Hakk'ın şahitleri olun, Allah'ın Rasûlü de sizin üzerinize şahit olsun diye...*" ifadeleriyle bu şahitlik ve orta ümmet hususiyetlerine vurgu yapılmıştır:

﴿ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقَبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرءُوفٌ رَحِيمٌ ﴾

"İşte böylece biz sizi örnek orta bir ümmet kıldık ki siz insanlar üzerine Hakk'ın şahitleri olun, Allah'ın Rasulü de sizin üzerinize şahit olsun diye (böyle yaptık). Senin daha önce arzulayıp da şu anda yöneldiğin kibleyi (Kâbe'yi), kim Rasule tabi olacak kim de yüz çevirip arkasını dönecek ortaya çıkıp bilelim diye belirledik. Gerçi bu çok zor bir durumdur ancak Allah'ın hidayete erdirdiği kişiler için ağır gelmez. Allah imânınızı zayıf edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."¹⁹

Cihadın farz kılındığı ve muhtemelen Bedir Harbinin öncesinde (624 senesi, Hicretin ikinci senesi Ramazan ayında) Medine'de indirilen Hacc 22/77-78. ayetlerinde ise tekrar olarak, ama bu sefer ayetin siyakında Hz. Peygamber'in şahitliğinin ümmetin şahitliğinden önce zikredilerek yine aynı konu üzerine durulduğunu görmekteyiz:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْحَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (77) وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ

¹⁹ Bakara, 2/143.

حَرَجَ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿١٤٣﴾

“Ey iman edenler, rükû ve secde edin, Rabbinize ibadet edin ve iyilikler yapın ki kurtuluşa erebilesiniz.

Allah yolunda tam gereklerini yerine getirerek mücâhede edin. Sizi (insanlar içinde bu emanete ehil olarak) seçen O’dur. Din konusunda size bir zorluk da yükledi. Babanız İbrâhim’in dinine ve yoluna uyun. Bundan önce sizi ‘Müslümanlar’ olarak isimlendiren O’dur.

İşte bu konuda Rasûl size şâhit olsun, siz de insanlar nezdinde (Hakk’ın) şâhitleri olunuz diye (bunları size emrettik). O halde namazı ikame edin, zekâtı verin ve Allah’a bağlanın. O’dur sizin Mevlânuz (sığınıp dayanabileceğiniz dostunuz). O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.”

Kanaatimizce, yukarıda asıl metinlerini zikrettiğimiz, Bakara suresinin 143. ayetiyle Hacc suresinin 77. ve 78. ayetleri arasında anlam yönünden çok güçlü irtibatlar ve benzerlikler göze çarpmaktadır. Bakara 143. Ayette ‘şahitlik’ konusunun yanında namazın en temel şartlarından kible’nin Hz. İbrahim’in bina ettiği Kâbe olduğu bildirilirken, Hacc Suresinin 77-78. ayetlerinde ise yine namazın rükünlerinden rükû-secde emredilip Allah’a ibadet edilmesi ve iyilik yapılmasının ardından, hakkıyla mücâhede etme, namazın tastamam kılınması, zekâtın verilmesi, Allah’a sınımsız sarılma vazifeleri emredilmiş, Hz. İbrâhîm’in de bu vasıflara haiz olan ümmeti Müslümanlar olarak isimlendirdiği bildirilmiştir.

Bu durumda Bakara ve Hacc surelerindeki bu ayetleri bütün olarak ele aldığımızda “Hz. Peygamber’in inananlara şahitliği ve inananların da bütün insanlığa şahitliği” temel prensibini sağlayacak dinamikler bu ayetlerde şu şekilde ele alınmıştır:

- Adaleti sağlayan ‘orta bir ümmet’ olmak.

- Kiblenin Mescid-i Haram olarak, tevhid edilip birleştirilmesi, aynı duygu ve düşünce etrafında inananların birbirlerini desteklemeleri,

- Rükû, secde, ibadetlerin yanında bunlara ilave olarak mutlaka toplumun kurtuluşu için iyiliklerin de yapılması,

- Allah yolunda hakkıyla cihat edilmesi,

- Namazın ikamesi, zekâtın verilmesi,

- Allah'a sınıksız bağlanma.

İşte biz özellikle bu üç ayette ifade edilen şahitliğin mahiyetini araştırarak, şahitliğin bu anlamının müminlere nasıl önemli bir sorumluluk yüklediğini tespit etmeye çalışacağız.

Öncelikle rivayet ve dirayet tefsirlerinde bu ayetlerin nasıl tefsir edilip yorumlandığını incelemek istiyoruz:

Ayetlerin İndiği Ortam

Bakara 2/143. ayeti, Hicretten 16 veya 17 ay sonra kiblenin değiştirilmesi sırasında indirilmiştir.²⁰ Bu dönem, Hz. Peygamber ve inananların, Medine'ye artık alışmaya başladıkları ve Medineli Müslümanların sayılarının arttığı, kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a tahvil edildiği; bir ümmet olarak kiblenin Mescid-i Haram olarak özel olarak tahsis edildiği ve böylelikle bir ümmet şahsiyetinin kazandırıldığı bir dönemdir.

Hacc 22/77-78. ayetleri de müfessirlerin genel kanaatine göre Medenî'dir. Çünkü Hacc suresinin 52-55. ayetleri Mekke ile Medine arasında, bunların dışındaki bütün ayetlerin Medine'de indiği hakkında neredeyse genel bir görüş birliği vardır.²¹ Hacc suresinin büyük kısmı Bedir savaşı öncesi inananlara savaşmaları için izin

---

²⁰ Vahidî, Ali, *Esbâbu'n-Nüzul*, Tahk.Kemal Besyûnî, Beyrut, 1411 h., s.45.

²¹ El-Meydânî, Abdurrahman Hasen, *Kavaidu't-Tedebbürî'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, s.183.

verildiği²² bir ortamda indirilmiştir. Burada üzerinde durduğumuz Hacc suresi 78.ayette de “...Allah yolunda hakkımı vererek cihad ediniz...” ifadelerinde de cihad ortamına işaret edilmektedir. Hacc, 22/77-78. ayetlerin, zaman olarak kiblenin tahvilinden birkaç ay sonra, Bedir Harbinden de az önce indirildiğini düşünmekteyiz.

Hz. Peygamber’in “*Şahid, Müjdeleyici ve Uyarıcı*” olarak gönderildiğini bildiren Ahzâb 33/47. ve Fetih 50/9. ayetler Medine’de; Şâhid olarak gönderildiğini bildiren Müzzemmil 15. ayet ise Mekke’de inmiştir. Kur’ân, vahiy sürecinin başlarında inen Müzzemmil 15.ayetle Hz. Peygamber’in şahitlik sıfatına işaret etmiş, Medine döneminde inen diğer ayetlerle de bu sıfatın artık tam anlamıyla gerçekleşmesi üzerinde durmuştur.

Ayetlerin Tefsir ve Tahlili

Kur’ân’da Hz. Peygamber’in ve müminlerin şahit olmalarını ifade eden ayetleri daha iyi anlamak için, öncelikle temel rivayet ve dirayet tefsirlerinde bu konunun nasıl ele alındığını ortaya koymak istiyoruz. Çünkü rivayet tefsirlerine bakıldığında ayetlerde geçen şahitlik konusunun, ilk bakışta sadece âhiret hayatı için geçerli olduğu şeklinde bir anlayış göze çarpmaktadır. Ama ayetlerle ilgili hadisleri, rivayet ve dirayet tefsirlerini daha derin bir şekilde tahlil ettiğimizde ise ‘orta ümmet olma ve şahitlik’ sorumluluğunun, dünya hayatındaki vazifeleri ilgilendiren çok daha geniş bir hüviyet taşıdığını görmekteyiz.

İşte bundan dolayı bu çalışmamızda Taberî tefsirinden başlayarak öncelikle ayetlerin İbn Kesir, Kurtubî gibi rivayet tefsirlerinde nasıl ele alındığını ortaya koyacağız. Daha sonra özellikle dirayet tefsirlerinden İrşâdu’l-Akli’s-Selîm, Rûhu’l-Meânî, Mefâtihu’l-Gayb, Fî Zilâli’l-Kur’ân tefsirlerindeki tespitleri inceleyerek, bu tefsirlerin ‘orta ümmet olma ile şahitlik’ özelliklerini beraber ele aldıklarını ve çok kapsamlı bir şekilde ayetleri tefsir

²² Hacc, 22/39-40.

ederek, Kur'an'ı hayatlarında uygulama durumunda olan inananlara çok daha pratik ve hayatın içinden yorum ve tefsirler ortaya koyduklarını göstermeye çalışacağız.

Bu noktada, kanaatimizce Kur'ân tefsir çalışmalarının sadece haber veren (ihbârî) ve hikâye eden tasvirî bir çerçevede kalmasının yeterli olmadığını düşünüyoruz. Bunun ötesinde ayetlerin tefsirlerindeki bu tasvirler ve ihbârî açıklamalar temel olarak anlaşıldıktan sonra, bu ihbârî ifadeler üzerinden hangi taleplerde bulunduğu ve hedefler ortaya konulduğunun çok iyi tespit edilmesi gerekmektedir.²³

İşte bundan dolayı ayetlerle ilgili tefsirlerin iyi mukayese edilebilmesi için öncelikle rivayet ve dirayet tefsirlerindeki açıklamaları aktaracak, ardından çok daha kapsamlı tespitler ortaya koyduğunu gördüğümüz, Fahrüddîn er-Râzî'nin Mefatihü'l-Gayb tefsirindeki yaklaşımları inceleyecek ve günümüz sosyolojik ve edebî tefsirlerinden Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân tefsirindeki 'orta ümmet' kavramı üzerindeki tespitlerini ortaya koymaya çalışacağız:

Yukarıda daha önce asıl metnini verdiğimiz Bakara 2/143. ayetinin kısa tefsirli bir meali şu şekildedir:

"İşte böylece (sizlerin Kiblesini Kâbe olarak belirleyerek ve sizi dosdoğru yola ulaştırarak) sizi örnek ve hayırlı bir ümmet kıldık. Siz insanlara (Hakk'ı gösteren) şahitler olun, Elçi de size (Hakk'ı gösteren) bir şahit olsun diye böyle yaptık. Senin arzulayıp da şu anda üzerinde bulunduğun kibleyi belirlememizin sebebi, Elçinin yoluna tabi olanlar ile onun yolundan ayrılp gerisin geriye dönenlerin ortaya çıkması içindir. Gerçi bu ağır bir imtihandır ancak Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kişilere ağır değildir. Allah imanımızı zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkat ve merhamet sahibidir."

²³ Kur'ân'daki ilâhi sözün inşâ ve ihbârî özelliklerinin, kanaatimizce tefsir ilminin prensiplerinden birisi olduğunu düşünüyoruz. Bu konuyla ilgili olarak bkz: Karamanlı, Ali, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitabının Tabiatı*, Basılmış Doktora Tezi, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2013, s.82-86

Ayetin içinde zikredilen “*ümmeden vasatan ve şahitlik*” konusunda rivayet tefsirlerinin tespitleri şu şekildedir:

Taberî (v.310h.), orta ümmet kavramı için **أُمَّةٌ عُدُولًا** tefsirini yaparak, “*adaletle en çok dikkat eden âdil bir toplum*” yaptık anlamı üzerinde durur. Arapçada bir topluluğun ortası denildiğinde onların en hayırlılarının kastedildiğini belirttikten sonra şöyle der: “*Kanaatimce bir şeyin ortası onun aşırı uçlardan uzak olan ortadaki yerine işaret eder. Allah’ın onları orta ümmet olarak tavsif etmesi, onların din konusunda aşırılıklardan uzak en ortada bulduklarına, Ruhban Hıristiyanlar gibi aşırı giderek (fıtratı) aşmadıklarına, Yahudiler gibi de dinden uzaklaşıp peygamberlerini öldürme, Allah’ın kitabını tahrif etme gibi taksîr suçlarından uzak bulduklarına işaret etmek içindir. Onların aksine bu orta ümmet, itidal ve orta yolu tutmuştur.*”²⁴

Ebu İshak es-Sa’lebî (v.427h.) orta ümmeti **أَخْيَرُهُمْ وَأَعْدَلُهُمْ** “*insanların en iyileri ve adaletlileri kıldık*” şeklinde tefsir etmiştir.²⁵

Kurtubî (v.671h.), ayete ‘*Kâbe yeryüzünün ortası olduğu gibi sizi de orta ümmet yaptık, yani diğer ümmetlerden daha faziletli bir konuma getirdik*’ anlamını verir ve bunu şu tespitlerle destekler: ‘*vasat, adalet demektir, eşyanın en değerli yerleri orta ve merkezi kısımlarıdır, vadinin ortası onun en hayırlı, bereketli, suyu ve otu en bol olan yeridir. Orta yolda bulunan kişi, ne aşırı giderek taşkınlık yapar, ne de vazifelerini ihmal ederek taksir kusuruna girer. Bu İslam ümmeti, Hıristiyanlar gibi, peygamberleri hakkında aşırı giderek peygamberlerine ulûhiyet isnat etmemiş; Yahudiler gibi de peygamberlerine saygısızlık ve eziyet etmemişlerdir. Hadislerde de ‘işlerin en hayırlısı ortasıdır’ denilir.*’²⁶

Kurtubî orta ümmet konusuyla ilgili olarak şunları ilave eder: “*Allah (c.c), bu ayetle bizlerin üzerindeki çok büyük nimetleri bildiriyor:*

²⁴ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, 2000, III/142.

²⁵ Ebû İshâk es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, Tahk. Ebu Muhammed bin Âşûr, Beyrut, 2002, II/8.

²⁶ Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, Daru’l-Kütübî’l-Mısriyye, Kahire, 1964, II/154.

*Adalet sahibi olma ve bütün insanlığa şahitlik etme makamını bu ümmete bahşettiğini, bu orta ümmeti zaman olarak insanlığın sonunda gönderse de mertebe olarak öncü olma şerefini nasip ettiğini haber veriyor. Hz. Peygamber de (s.a.s) 'biz hem evvelin hem de âhirîn'iz' demiştir. Şahitliği ancak adil kişiler yapabilir, birinin bir diğeri üzerine sözünün tesir edebilmesi için adil olması şarttır. Bu ayet de ayrıca icmâ delilinin sıhhatine ve onunla hüküm vermenin bağlayıcılığına da işaret vardır. Çünkü Allah Resulü'nün sahabileri adil oldukları için, bütün insanlığa karşı (Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın hak olduğuna dair) şahitlik yapmışlar, her asır bir diğeri bu şahitliği aktararak bir diğer çağa şahitlik yapmıştır. Sahabilerin sözü, tabiun için bir hüccet ve şahit olmuş, Tabiûn'un sözleri de sonrakilere birer hüccet ve şahit olmuştur. Ümmet de şahitler kılındığı için onların sözleri, sağlam bir şahitlik durumu arz eder."*²⁷

Ebu'l Fidâ İsmâîl ibn Kesir (v.774h.), Taberî ve Sa'lebî'nin tefsirlerine katılarak ayetin başına "Biz sizi ümmetlerin en hayırlısı olmanız ve âhîret gününde bütün ümmetlere şahit olmanız için, Hz. İbrahim'in kiblesi olan Kâbe'yi sizin için kible olarak belirledik" şeklinde anlam vererek tefsir eder. Ayette geçen "ümmeten vasatan" ifadesinde vasat'an وسطاً sıfatı, en hayırlı ve en cömert-şerefli anlamına gelir. 'Kureyş, Arap kabilelerinin nesep ve yurt olarak vasatıdır' denildiğinde en hayırlı ve şerefli olması kastedilir. 'Allah'ın Elçisi (s.a.s) kavminin vasatıydı' denildiğinde de 'nesep yönüyle en şerefliyi' demektir. Kur'an'da zikredilen es-salâtu'l-vusta الصلاة الوسطى orta namaz ifadesinden de namazların en faziletli anlamında İkinci namazı anlaşılır. Allah bu ümmeti vasat olarak tavsif etmesinden, şariatlerin en mükemmelini ve yolların en sağlam ve doğrusunu, en açık ve net olanını onlara has kılmış olduğu anlaşılır ki Hacc suresi 78. Ayetinde "Allah sizi seçti ve din konusunda size bir

²⁷ Kurtubî, age, II/156. Fakat Mahmud Şihâbuddîn el-Alûsî ayetin, icmanın hücciyetine veya adem-i hücciyetine işaret etmediğini, İslam ümmetinin diğer ümmetlere üstünlüğünü ifade ettiğini belirtir.

sıkıntı yapmadı. Atanız İbrahim yolunu size seçti” ayetinde de bu din ve şeriate işaret edilmiştir.²⁸

Taberî'nin, Salebî'nin ve Kurtubî'nin üçünün de değişik ifadelerle ortaya koydukları bu açıklamalarına göre ayette zikredilen “orta ümmet”, ümmetin insan, varlık ve yaratıcının hukukuna uyarak “adâleti en mükemmel bir şekilde sağlamalarına” işaret etmektedir. Bu durumda bütün insanlığa şahitlik vazifesini yerine getirmenin birinci prensibi, adaleti yerine getirmek ve işlerinde ifrat ve tefritten uzak bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. İbn-i Kesir ise bu anlamlara ek olarak “orta ümmet” vasfını insanlar için en hayırlı ve cömert olmaları anlamıyla tefsir etmektedir.

Dirayet tefsirlerinde ise *orta ümmet vasfı* ve bu vasfın şahitlikle ilişkisi, şu şekilde tefsir edilmiştir:

Ebu's-Suûd (v.982.h), “Siz insanlara şahitler olunuz diye” ifadesini “Siz insanlara, Allah’ın peygamberlerini göndererek hak yolunu açıkladığı, peygamberlerin de bu doğruları tebliğ edip, ibret alan yok mu diyerek nasihat ettikleri konusunda şahitler olunuz” şeklinde tefsir etmiştir. O’nun tefsirine göre, Allah’ın İslâm ümmetini ‘orta bir ümmet’ yapmasının hedef ve gayesi de bu şahitlik vazifesinin yerine getirilmesidir. Diğer bir ifadeyle insanlara, Allah’ın ve peygamberlerinin yolunun doğruluğunu gösterip bu konuda şahitlik etme, (sadece dille yapılan bir şahitlik değil, hal ve davranışlarla bir şahitlik olup), orta bir ümmet olabilmeye bağlıdır. Çünkü orta yolu ifade eden adâlet sıfatı, iffet, şecaat ve hikmetten meydana gelen bir keyfiyettir. İffet, hayvanî şehvânî kuvvenin faziletli boyutunu; şecâat, yırtıcı gazap kuvvetinin faziletli durumunu; hikmet de aklî kuvvenin en hayırlı ve güzel halidir ki hikmetin önemine Allah, ‘Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir’(Bakara, 2/268) sözüyle işaret eder. Hikmetle donanmış birisi dinin hükümlerini ve diğer ümmetlerin durumlarını açıklayan Kitâb-ı Mübîn (Kur’an) içinde konulmuş hakikatlere de vakıf olacak ve (ayette anlatılan) insanlığa karşı şahitlik yapabilme şartlarını da taşımış olacaktır.

²⁸ İbn Kesir, Tefsir, Daru Taybe, 1999, I/454.

Ebu's-Suûd bu yorumları yaptıktan sonra, İslam ümmetinin diğer ümmetlerin peygamberlerinin haklılığına âhirette şahitlik etmesiyle ilgili hadislerde zikredilen, bu şahitliğin Hz. Peygamber ve ümmetinin, diğer peygamberlerin vazifelerini hakkıyla yerine getirmesiyle ilgili rivayetlere de işaret eder.²⁹

Kanaatimizce, *Ebu's-Suûd*'un ilgili ayetlerle ilgili bu tefsir yaklaşımı, ayette geçen *orta ümmet vasfının, şahitlik ile güçlü ilişkisi ve bu şahitliğin dünyada Müslümanlara bir vazife/sorumluluk olarak yüklendiğini ifade eden* çok orijinal ve esaslı bir gerçeğe işaret etmektedir. Yeryüzünde İslam'ın hakkaniyetine şahitlik ederek anlatma vazifesiyle mükellef olan Müslümanlar, öncelikle şehvet, gazap ve akıl kuvvelerin orta yolunu ifade eden *iffet, şecaat ve hikmet* meziyetleriyle donanmak üzere terbiyeden geçmeleri ve bu meziyetlerle tastamam donanmaları gerekir. Kanaatimizce, *Ebu's-Suud*'un, Osmanlı Devlet-i Aliyye'sinin en parlak döneminin bir şeyhülislamı olarak bu şahitliğin dünyada orta ümmet olarak yeryüzünde adaletin ve iyiliğin gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmesi çok yerinde bir tespit olmuştur.

19. miladi asrın en kapsamlı tefsirlerinden biri olan *Ruhu'l-Meânî*'nin müellifi *Mahmud Şihâbuddîn el-Alusî (v.1270h.)*, *عليكم شهيداً* 'Resul de size şahit olsun diye' ifadesindeki *alâ* harf-i cer'inin, *şehid* kelimesiyle birlikte kullanıldığında, *gözetleyen ve rakîb* olan manalarını taşıdığına işaret eder. Ayrıca inananların insanlığa şahitliği anlatılırken, *لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا* '*şühedâ*' kelimesi *alâ* harf-i cer'inden önce zikredilmiştir ki bu '*onların bütün milletlere şahit olduklarının bir ispatıdır*'; *şehid* kelimesi ikinci cümlede *عليكم* harf-i cer'inden sonra zikredilmiştir ki bu Hz. Peygamber'in şahit, gözcü ve rakîb olmasının onlara tahsîs edilmesini ifade eder.³⁰ Çünkü "*aleyküm şehîdâ*' şeklinde *aleyküm* harf-i cer ve

²⁹ *Ebu's-Suûd (v.982.h), İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trhz., I/172.*

³⁰ *Âlûsî, Mahmud Şihâbuddîn, Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri Ayâti'l-Kur'âni ve's-Seb'il-Mesânî, tahk. Ali Abdulbârî Atiyye, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415h., I/404-405.*

mecrurunun önce zikredilmesi tahsîs anlamına işaret eder. Bu durumda mana “özellikle sizin üzerinize şahit ve gözcü olsun diye” şeklinde anlaşılır ki bu anlam da Hz. Peygamber’in ilk muhatapları olan Sahabe-i Kiram’ın şeref ve değerine işaret etmektedir.

Alûsî, âhirette Hz. Peygamber ve ümmetinin diğer peygamberlerin vazifesini yaptığına dair şahitlik yapacaklarını ifade eden rivayetlerin ayette, “*bu şahitliğin dünyada hayırlı şahitlik ve adalet gerektiren hususlardaki İslam ümmetinin şahitliğine işaret ettiğini*” ve “*Hz. Peygamber’in de onları temizleyip, adaleti öğreterek ümmetinin üzerinde şahitlik yaptığı*” manasının da söz konusu olduğunu ifade eder.³¹

Alûsî’ye göre, ayette geçen *ümmeten vasat’an* ‘orta ümmet’ sıfatı *adaletli toplum* manasına işaret eder. Buradaki manasıyla adalet, ancak inanç, söz ve davranışlarda tam bir temizlik ve ismet ile mümkündür. Aksi durumda ifrat ve tefrit aşırı uçları arasında orta (vasatan) yani adalet özelliği gerçekleşmeyecektir. **Vasatan (orta) özelliği**, hayırlı ve adaletli ümmet anlamını ifade eder. Bir şeyin ortası, dış uçlara eşit mesafelerde bulunan merkezidir. Bu merkeziyet özelliği, üstün insanî meziyetlere benzetilir. Çünkü üstün ahlâkî meziyetler, kötü, aşırı özelliklerden, ifrat ve tefritten uzak kalmakla mümkündür: israf ile cimrilik uçları ortasında *cömertliğin* bulunması; korkaklık ile tehevür uçları arasında *şecaatin* olması; cerbeze ile ahmaklık arasında *hikmetin* bulunması gibi hayırlı orta yol hep bu aşırı uçlardan uzak bulunmakla mümkündür.³²

Görüldüğü üzere Ebu’s-Suud tefsiri ile Alûsî ‘orta ümmet’ hasletini, ifrat ve tefritten uzak olup orta yolu tutma, iffet, şecaât ve hikmet meziyetleriyle donanmak yoluyla bütün insanlara karşı şahitlik vazifesini yerine getirmeleri şekliyle tefsir etmektedir. Bu iki tefsir arasındaki benzerlik bize Alûsî’nin geniş ölçüde Ebu’s-Suûd’dan istifade ettiğini de ispat etmektedir.

³¹ Alûsî, *age*, I/404-405; benzer tespitler için bkz: Ebu’s-Suûd (v.982.h), *İrşadu’l-Akli’s-Selîm*, I/172.

³² Alûsî, *age*, I/403.

Mefâtihu'l-Gayb tefsirindeki yorumları, tefsirlerin kronolojik sıralamasının dışına çıkarak diğerlerinden ayrı bir şekilde ele almayı uygun bulduk. Çünkü bu tefsir, gerçekten bütün tefsirlerden çok ayrı bir şekilde şahitlik konusunun hem dünya hem de âhirete bakan yönleri bulunduğunu en kapsamlı ifade eden tefsir olmuştur:

Fahrüddîn er-Râzî (v.606h), bu konu ile ilgili çok derin ve önemli tespitlerde bulunmuştur. O bu konuyu sistemli bir şekilde ele alır ve Hz. Peygamber'in ve ümmetin şahitliğinin *dünyada ve ahirette olmak üzere iki boyutunun* olduğunu belirtir: *O'na göre bu şahitlik, dünyada da ahirette de geçerli olan bir şahitliktir. 'Adalet ve doğru-orta yolda bulunma' gibi şahitlik şartları dünyada gerçekleştiği takdirde, İslam ümmetinden bu şahitlik yapabilme şartlarını taşıyan toplulukların ahirette de şahitlik yapma şerefine nail olacaklarını belirtir.*³³ Ayette zikredilen *"Allah'ın Resûlü de size şahit olsun diye"* cümlesindeki şahitlik, Hz. Rasulullah'ın (üzerindeki vazifeleri hakkıyla) eda eden ve hem temsiliyle hem de tebliğiyle açıklaması anlamındadır.

Razî'ye göre, bu şahitliğin özellikle dünyada gerçekleşmesinin delilleri şu şekilde izah edilebilir:

Şahit olma *شَهَادَةٌ*, müşahede etme *المُشَاهَدَةُ*, ayan beyan ortaya çıkıp görünme *شُهُود* kavramlarının tamamı 'görme' *الرؤية* kavramıyla ilgilidir. Mesela 'bir şeyi gördüm' *وَرَأَيْتُهُ* denilmesi, 'o şeye şahit oldum' *شَاهَدْتُهُ* anlamına gelir. Hukuk ilminde meşhur olduğu üzere, *'belirli yönleriyle özel lafızlarla insanların hakları hakkında haber veren kişiye şâhit denir.'* Bir şeyin halini bilen ve onu keşfeden kişi, o şeye şahit olmuş olur. Allah da İslam ümmetini şahitlik sıfatıyla tavsif etmiştir. *Bu şahitliğin dünyada gerçekleşecek olması, ahirette şahitlik olmasına engel değildir.* Çünkü Allah, İslam ümmetini -şahit olabilmeleri için- dünyada âdil ve doğru-orta ümmet kılmıştır. İşte bu durum, onların dünyada şahit olmalarını gerektirir.³⁴

³³ Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyai Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut, 1420h., IV/87.

³⁴ Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV/88.

Allah Teâlâ ayette “İşte biz sizi orta bir ümmet kıldık, insanlara karşı şahitler olun ve Rasûl de size şahit olsun diye” denilerek, **onların şahit olmalarını, orta bir ümmet olabilmeleri şartına** bağlamıştır. **Bundan dolayı onların dünyada orta bir ümmet olma özelliği gerçekleştiğinde, yine dünyada şahit olma şerefinin gerçekleşmesi gerekir.**

Fahrüddin er-Râzî'nin tefsirine göre ayette nazar-ı itibara alınan şahitlik sadece ‘*şahitlik bilgisinin edinilmesi*’ (التحمل) değildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu şahitlikte adalet sıfatını dikkate almıştır, kendisine değer verilen şahitlik, *adalet sıfatının gerçekleştiği şahitliktir ve bu şahitlik (yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak) bir edâdır*, yoksa sadece bilgiyi edinmek (التحمل) değildir. İşte bundan dolayı bu ayetin “*ümmetin şahitlik vazifesini dünyada yerine getirmelerini gerektirdiği*” ispat edilmiş olur. Râzî'nin şahitliği sadece bilgiyi edinme olarak (tahammül) değil de bu adalet sıfatının gereği olarak bilginin gereğini yerine getirme (edâ) şeklinde ele alması dikkat çekmektedir.

Bu durum, ayrıca ümmetin tamamının bir hakikat hakkında toplu kanaat bildirdiğinde, onların sözlerinin hüccet olduğunu da ifade eder. Bu ayet, icmâ kaynağının da bu yönden hüccet olduğuna işaret eder.

Fahrüddin er-Râzî'ye göre, İslam toplumları içinde ortaya çıkan, haricîler, rafizîler ve tecsim-teşbih gibi batıl düşüncesine saplanmış, küfürleri ve fasıklıkları zahir olmuş fırkalar, ayette geçen şahitlik meziyetine nail olamazlar. Çünkü Allah Teâlâ sadece **adaletli ve hayırlı olarak orta yolun salikleri olarak vafettiği kişileri** şahitler kılmıştır. Söz ve fiilleriyle günahlara giren ve inkâr eden kişiler bu şahitler zümresine giremezler.

Buraya kadar klasik rivayet ve dirayet tefsirlerindeki yorumları ele almış olduk. Şimdi şahitlik ve orta ümmet olma hasletleriyle ilgili olarak modern dönem tefsirlerinden sosyolojik tespitleriyle dikkat çeken Fî Zilâli'l-Kur'ân tefsirindeki tespitleri ortaya koymak istiyoruz:

Modern dönem müfessirlerinden Merhum **Seyyid Kutub** (v.1966), orta ümmet olma ve şahitlik özelliklerini, *toplum sosyolojisi ve psikolojisi* açısından yorumlamıştır.

Kutub'a göre, ümmet ile kiblenin beraber ele alınışı, bu ümmetin kendisine ait bir kiblesi ve şahsiyeti olduğunu belirtmek içindir. Ayette bahsedilen *orta ümmet*, bütün insanlara şahittir, yani insanlar arasında adaleti, hakkı ikame eder, onlar için sağlam ölçü ve değerler koyar. Onlar hakkındaki görüşlerini belirtir ve onun görüşüne itimat edilir, insanların değer, düşünce, alışkanlık ve adetleri üzerinde sağlam bir ölçü koyar ve bu konular hakkında son sözü söyleyip karara bağlayabilir. "O insanlar üzerinde şahittir", yani *aralarında adaletle hüküm verme makamındadır*. O insanlar hakkında böyle şahitlik yaparken, Allah'ın Resulü de onun üzerinde şahitlik yapar, yani onun ölçülerini, değerlerini ümmete O (s.a.s) takrir edip öğretir, onların işleri, alışkanlıkları üzerinde O'nun hükümleri geçerlidir, Ümmetten sadır olan her şeyi ölçüp biçer ve son sözü de O (s.a.s) söyler. İşte bu ümmetin hakikati ve vazifesi bu şekilde belirlenir ki böylelikle vazifelerin büyüklünü tam hakkıyla idrak eder ve gerektiği şekilde her türlü hazırlığını yapar. Orta kelimesi, itidal, sağduyu, fazilet, güzellik anlamlarına işaret eder.³⁵

Ayette ortaya konan "*orta ümmet*" tanımı kanaatimizce ideal olması gereken İslam toplum ve fertlerini tarif etmektedir. Yani biz sizi orta ümmet yaptık derken, sahabenin tam hakkıyla bu vazifeyi yerine getirdiğini, daha sonra gelen devirlerdeki Müslümanların da bu şekilde şahit, adil ve orta ümmet olma vazifelerinin hakkını yerine getirmesi gerektiği anlatılmış olmaktadır.

Orta ümmet kavramının sosyolojik boyutlarına işaret eden Kutub'un açıklamalarının önemli tahliller içermesi açısından edebî ifadelerindeki bütünlüğünü de bozmadan aynen aktarmakta konumuz açısından fayda görmekteyiz:

³⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Daruş-Şuruk, Kahire, 1412h., I/131.

“Orta ümmet tasavvur ve inançta tam bir orta yoldadır. Ruhaniliğin soyutluğunda batıp gitmediği gibi, maddecilikte baş aşağı da düşmez. O, beden elbisesi giymiş bir ruhun içinde temsil edilen bir fitratı temsil eder...”

Orta ümmet, düşünce ve şuuruyla tam bir orta yoldadır. Bildiği şeylere takılıp kalıp fikri donuklaşmaz, tecrübe ve marifet pencerelerini asla kapatmaz, her bağırp çağırana tabi olmaz ve maskara maymunların taklitçiliği gibi diğer batıl fikirleri taklit etmez. Kendinde bulunan düşünce, metot ve prensiplere sınıksız yapışmakla beraber daha sonra düşünce ve tecrübenin neticelerini gözden geçirir ve geçirirken her daim şîârı “hikmet müminin yitiğidir, nerede bulursa onu alır”³⁶ prensibidir.

Orta ümmet, düzenleme ve organizesiyle tam bir orta yoldadır. Hayatını tamamen duygulara, vicdanlara terk etmediği gibi aynı şekilde tamamen kuralcılığa ve cezalandırmaya da terk etmez. O, insanlığın iç dünyasını yönlendirme ve terbiye ile yüceltirken toplumun düzenini de hukuki kurallarla ve yaptırımlarla sağlar ve bu ikisi (terbiye-hukuk) arasında tam bir denge ve uyum ortaya koyar. İnsanları idarecinin kurbacına teslim etmediği gibi sadece iç duygularına da teslim etmez.

Orta ümmet, irtibat ve alakalarıyla da tam bir orta yoldadır. Ferdin şahsiyetini ve dinamiklerini silmez; ferdin şahsiyetini bir topluluk veya devlet şahsiyeti içinde kaybettirmediği gibi, ferdi kendisinden başka hiç kimseyi düşünmeyen, bencillik ve kör cesaret haleti içinde başıboş bırakmaz. Harekete, kalkınmaya götüren kabiliyet ve potansiyel güçlerini; ferdi varlık ve yapısını gerçekleştiren şahsi özellik ve eğilimlerini serbest bırakıp teşvik eder. Sonra ferdin aşırılık ve azgınlık yapmasına engel olarak kontrol sistemlerini ortaya koyar, kişinin topluma hizmet etmesine yönelten faaliyetleri teşvik eder, ferde topluma ve insanlığa hizmet edeceği sorumluluk ve vazifeler yükler; toplumu da ferdin bütün özellik ve ihtiyaçlarını koruyacak bir şekilde uyum ve ahenk içinde düzenler.

³⁶ Hadis olarak bkz: Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15. "الكلمة الحكمة ضالة المؤمن حَيْثُمَا وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا"

Orta Ümmet, *mekân* yönüyle de yeryüzünün ortasında tam bir ortalığı gösterir... *Zaman* yönüyle de orta bir ümmettir: kendisinden önceki insanlığın çocukluk (tufûliyet) dönemini sona erdirmiş; kendisinden sonraki aklî olgunluk dönemini de korumaya almıştır. İnsanlığın üzerine çocukluk çağlarından bulaşan vehim ve hurafeleri insanlık üzerinden temizler ve insanlığı kuru akıl ve hevâ ile yoldan çıkmasından alıkoyar; insanlığın peygamberlikler döneminin vahiy mirasıyla devamlı gelişme içinde bulunan aklî donanımları arasını mezceder ve insanlığın vahiy ve aklın ortasında dosdoğru bir yolda yürümesini sağlar.

Günümüzde bu ümmetin Allah'ın kendisine bahsettiği bu yüce mertebeyi tutmasına engel olan, Allah'ın kendisi için seçip koyduğu metottan uzaklaşması, Allah'ın seçmediği değişik ve karışık yollara düşmesi ve Allah'ın boyası olmayan farklı bozuk boyalarla boyanmış olmasından başka bir şey değildir. Oysa Allah sadece kendi boyasıyla boyanmayı emretmiştir (Bakara, 2/138).

İşte orta ümmetin, bu yolda sorumluluk yüklenmeye, fedakârlığa girmeye geçecek misyonu ve rolü bunlardır. Lider ve örnek olmanın sorumlulukları, kıvamın da bazı yükleri vardır. Bu vazifeyi yüklenmeden önce ümmetin Allah için ihlâsının ve kendini O'na has kılmasının ortaya çıkması, olgun ve düzgün bir örneklik ve liderliğe hazır olduğunun anlaşılması için mutlaka bir imtihana ihtiyaç olacaktır.³⁷ Seyyid Kutub, incelediğimiz "şahitlik ve orta ümmet olma" prensiplerini sosyolojik ve toplumsal açıdan ümmet üzerine yüklenen bir sorumluluk olarak ele almaktadır. İslam ümmetinin *tasavvur ve inançta* orta yolda olması gerektiğini anlatırken onun ne Hıristiyan ruhbanları gibi ruhanilikte ne de materyalistler gibi maddecilikte baş aşağı gitmemesi gerektiğine işaret eder. *Düşünce ve şuurda* orta yolda olmasını anlatırken, statik bilgilere saplanıp fikrinin donuklaşmayacağını, aksine tecrübe ve marifete açık bulunacağını, başka yabancı kültürleri taklitçilik hastalığından da kurtulacağını ifade eder. Fert ve toplum, fert ve devlet gibi birçok konuda bunları birbirine feda etmeden ümmetin orta yolu tutması gerektiğine işaret eder. Kutub, daha

³⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kuran*, I/131-132.

bunlar gibi birçok sosyolojik noktada ümmetin tam bir orta yolu tutarak ayetlerde ele alınan “orta ümmet” hasletini yerine getirme yoluyla insanlığa “şahitlik ve örneklik” vazifesini yerine getirebileceğine işaret etmektedir.

Buraya kadar, Kutub’un bu açıklamalarından çıkardığımız sonuç, Müslümanların dünyada şahitlik vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmeleri için sırat-ı müstakim üzerinde hep orta yolu tutmaları gerektiğidir. Aksi durumda orta-hayırlı adaletli topluluk özelliği gerçekleşmeyecek ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da bütün insanlığa Hakk’ı gösterebilen şahitler olma vazifesi de yerine getirilemeyecektir.

Hz. Peygamberin ve Ümmetinin Şahitliğinin Dinamikleri

Hz. Peygamber ve ümmetin şahitliğiyle ilgili ayetleri (Bakara, 2/143; Hacc, 22/77-78) bir bütün olarak okuduğumuzda söz konusu şahitliği bildiren ayetlerin, sadece bir durumu haber vermediğini, bu haberin ötesinde inşâî bir karakter taşıdığını³⁸, yani bu ayetlere muhatap olan inananlardan, bir sorumluluk olarak şahitliğin gereklerini yerine getirmelerinin istendiğini görmekteyiz. Yine bu ayetleri bir bütün olarak okuduğumuzda, bu şahitliğin gerçekleşmesinin dinamiklerinin işaret taşları olarak şu şekilde ortaya konulduğunu anlamaktayız:

Birinci dinamik olarak Orta Ümmet (*ümmeten vasatan*) olma: Ebu’s-Suûd’un ve Alûsîn’in de tefsirlerinde işaret ettiği gibi, ‘orta ümmet’ tabiri, *akıl, gazap ve şehvet* gibi kuvvelerin aşırılıklardan veya taksirlerden uzak olarak *hikmet, şecâat ve iffet* boyutlarıyla sırat-ı müstakîm üzerine yaşanmasıdır. Ayette üzerine durulan orta ümmet vasfına haiz olan bir topluluk, akıl, gazap ve şehvet kuvvelerini tam

³⁸ Kur’ân’da İnşâî ve İhbârî karakter taşıyan cümlelerin tespiti ve anlaşılmasıyla ilgili olarak bkz: El-Karafî, Ahmed bin İdrîs, *Envâru’l-Burûk fî Envâi’l-Furûk*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/35-104; Tahsin Görgün, *İlâhî Sözü’n Gücü*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003, s.232-281; Karamanlı, Ali, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur’ân Hitabının Tabiatı*, Basılmış Doktora Tezi, Işık Akademi Yay., İstanbul, 2013, s.82-85.

anlamıyla terbiyeden geçirmiş ve bu kuvvelerini, Fatiha suresinde devamlı bir surette ulaşmak için duâ edilen *sırat-ı müstakîm* üzerinde yaşayan bir topluluk olacaktır.

İkinci dinamik, adaletli bir toplum olma: Orta ümmetin ikinci bir özelliği de adaleti sağlayan, kul ve kamu haklarını tam anlamıyla gözetip yerine getiren *adaletli bir toplum*³⁹ olmasıdır. Bu durumda toplum olarak hukuka saygı duymayan, hak ve adâleti yerine getirmeyen bir topluluk *ümmeten vasatan* özelliğini yerine getirememiş olacaktır.

Üçüncü dinamik olarak *kıblenin birliğinin sağlanması* olduğunu görmekteyiz. Şahitlik vazifesini bildirdikten sonra hemen ardından zikredilen "...kibleyi (Kâbe'yi), kim Resule tabi olacak kim de yüz çevirip arkasını dönecek ortaya çıkıp bilelim diye belirledik..." ifadeleriyle, İnananların toplum olarak aynı kibleye yöneldiklerinin bilinci içinde hareket etmeleri gerektiğini ve ancak bu şekilde yeryüzünde insanlara şahitlik vazifelerini yerine getirebileceklerine işaret edilmiş olmaktadır.

Dördüncü dinamik olarak *rükû-secde ve ibadetlerin yerine getirilmesi*: Bakara, 2/143. ayetiyle, birbirlerine çok yakın dönemde indiklerine ve aralarında çok yakın bir anlam ilişkisinin olduğuna yukarıda –ayetlerin indiği ortam başlığında- işaret ettiğimiz Hacc 22/77-78. ayetlerde ise bu şahitlik vazifesinin yerine getirilmesi için, bu topluluğun Allah ile arasındaki kulluk irtibatının rükû, secde ve ibadetlerle çok sağlam yerine getirilmesi gerektiğine işaret edildiğini anlamaktayız.

Beşinci dinamik olarak *toplumun kurtuluşu için iyilikler yapılması*: sadece rüku', secde ve ibadetlerin yerine getirilmesinin toplumun felahı için yeterli olmadığına hemen ardından gelen

---

³⁹ Taberî ve Sa'lebî'nin *ümmeten vasatan* ifadesini وَأَعَدْلُهُمْ وَاخْتِزَاهُمْ ve أُمَّةٌ عَدُولًا "insanların en iyileri ve adaletlileri kıldık" şeklinde tefsir ettiklerine yukarıda işaret etmiştik.

*“toplum olarak kurtuluşa ulaşmak için iyilikler yapın”*⁴⁰ cümlesinden anlamaktayız. Ayette iyilik yapma mutlak olarak zikredildiği için, yetimlere, düşkünlere, ihtiyaç sahiplerine infak yapmaktan, toplum fertlerine ve bütün canlılara iyilik yapmaya kadar bütün iyilik çeşitlerini içine aldığı anlamaktayız.

Altıncı dinamik olarak *Allah yolunda cihadın hakkı verilerek* bütün gayretlerin ortaya konulması olduğunu görmekteyiz. Ayette geçen *حَقَّ جِهَادِهِ* ‘*cihadın bütün gereklerini yerine getirerek cihad edin*’ ifadesinden, cihadın cehalete karşı ilmin öğretilmesiyle; haksızlığa karşı silahla ve nefsin taşkınlıklarına karşı nefsin eğitilmesiyle yapılmak üzere bütün boyutlarıyla yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Yedinci dinamik olarak, *Hz. İbrâhîm’in tevhid dinine tabi olunuz*⁴¹ ﴿ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ ﴾ ifadesiyle bu şahitlik vazifesinin Hz. İbrâhîm’den beri gelen bütün peygamberlerin yolu olduğuna işaret edilmiş olmaktadır. Ayette bu noktadan sonra buraya kadar ortaya konulan bütün dinamiklerin şahitlik vazifesinin yerine getirilmesi için ortaya konulması gerektiğine ﴿ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ ﴾ *“İşte bu konuda Rasûl size şahit olsun, siz de insanlar nezdinde (Hakk’ın) şahitleri olunuz diye (bunları size emrettik)”* cümlesiyle işaret edilmiş olmaktadır.

Bu şahitlik vazifesinin ve dinamiklerin yerine getirilmesi bir gayret gerektirdiği için destek noktası arayan inanan muhataplarına *“O halde namazı ikame edin, zekatı verin ve Allah’a sımsıkı bağlanın...”* denilerek bu vazifeyi yerine getirebilmenin sekiz, dokuz ve onuncu dinamikleri olarak, ancak *namazı ikame etme, zekatı eda etme ve Allah’a sımsıkı sarılıp bağlanmayla* mümkün olduğuna işaret edilmiş olmaktadır. Bu sorumluluğu yerine getirme konusunda inananların başlarına gelebilecek sıkıntılara karşı bir sığınak noktası olarak *“O’dur sizin Mevlâ’nız (sığınıp dayanabileceğiniz dostunuz). O,*

⁴⁰ Hacc, 22/77.

⁴¹ Hacc, 22/78.

ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır" denilerek inananlara büyük bir destek noktasına işaret edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmamızda Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ve müminlerin '*şahit ve orta ümmet*' olması özellikleri çerçevesinde şu sonuçlara ulaşılmış bulunuyoruz:

1. Kur'ân'da, '*Hz. Peygamber'in müminler üzerinde şahit olması ve müminlerin de insanlığa şahit olması*', sadece âhiret hayatına ait bir durum tasviri olmayıp, aksine dünya hayatında müminlerin '*orta ümmet olma dinamiklerini yerine getirerek tahakkuk ettirmeleri gereken bir vazife*' olarak ele alındığını görmekteyiz. Ahiretteki şahitliğin gerçekleşebilmesinin, müminlerin dünya hayatında orta ümmet olma dinamiklerini yerine getirerek insanlığa şahit olma vazifesini gerçekleştirmeleri yoluyla tahakkuk edeceği anlaşılmaktadır. Yani üzerinde durduğumuz ayetleri tefsir eden hadislerde geçen müminlerin âhiretteki şahitlik makamı ve seviyesi, dünyadaki şahitlik ve orta ümmet olma misyonunun yerine getirilmesine bağlıdır.

2. Kur'ân'da '*şahitlik*'; '*orta ümmet olma*' gibi birçok anahtar kavram bulunmakta ve bu kavramların tefsirler çerçevesinde derin tahlillerinin yapılması gerekmektedir. Bu anahtar kavramlarla ilgili sadece tefsirlerde geçen açıklamaları okumak yeterli olmamakta, bunun ötesinde ilgili hadis rivayetleri, dirayet tefsirleri ve modern sosyolojik yaklaşımlar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Hatta ilgili ayetlerle ilgili olarak günümüz şartlarına göre sosyolojik ve psikolojik tahlillerin yapılması gerekmektedir. Aksi halde hayati derecede önemli Kur'ân kavramları günümüz şartlarında insanların fikri, sosyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verebilecek seviyede ele alınamayacak, tefsirler sadece ayetleri tefsir eden tarihsel ve tasvîr edici ifadeler olarak kalacaktır. Biz de bu çalışmamızda öncelikle ayetlerle ilgili hadis rivayetlerini tespit ettik, ardından rivayet ve

dirayet tefsirlerinin ayetleri nasıl ele aldığını ortaya koyduk ve günümüz çağdaş yorumlarına da müracaat ederek ayetlerin ortaya koyduğu misyon ve hedefleri tespit etmeye çalıştık.

3. Kur'ân tefsiri çalışmalarında, ilahî hitabın ele aldığı anahtar kavramların, Kur'an'ın bütünlüğü içinde doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması çok önemli bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân tefsiri çalışmaları, mutlaka Kur'ân'a bir bütün olarak bakabilmelidir. Biz de bu çalışmamızda Bakara suresi 143. ayetinin tefsirini Hacc suresinin 77-78. ayetleriyle beraber bir bütün olarak ele alınmasının gerektiği sonucuna vardık. Daha bunun gibi birçok kavram ve özellik çalışmasında Kur'ân ayetleri atomik ve parçacı bir anlayışla değil, mutlaka bütüncül ve birbiriyle ilişkileri kurularak ele alınmalıdır. Hatta Kur'ân, sadece kendi bütünlüğü içinde değil, Kur'ân ve Sünnet bütünlüğü içinde ele alınmalıdır.

5. Kur'ân'ın konularına ve anahtar kavramlarına dair çalışmaların, sadece ihbârî ifadeleri ortaya koyup geçmemesi, bu ifadelerin ötesindeki inşâî ve talep bildiren yönlerinin mutlaka tespit edilip ortaya konulması gereklidir. Kur'ân bu tarzda okunmadığında, Kur'an tefsiri çalışmalarında sadece olayları nakleden fakat ötesindeki hedef ve gayeleri tespit edemeyen hatalı bir okuma tarzı tutulmuş olmaktadır.

Biz de bu çalışmada Kur'ân'da üzerine önemle durulan, *"Hz. Peygamber'in inananların nezdinde Hakk'ı gösteren bir şahit olması, inanan ümmetinin de insanlar nezdinde Hakk'ı gösteren şahitler olması"* özelliklerinin sadece olanı haber vermek için ifade edilmeyip bunun ötesinde ilahî hitaba inanan muhataplarının yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz.

6. İlgili ayetlerde, inananların insanlar üzerinde şahit olmalarının bir vazife olarak ifade edildiğini müşâhede ettik. Bu şahitliğin gerçek manasıyla gerçekleştirilebilmesi için *"orta ümmet*

olma, kible birliğini sağlama, rüku-secde etme ve ibadetlerini yerine getirme, toplumun kurtuluşu için hayırlı faaliyetler yapma, Allah yolunda hakkıyla mücâhede etme gibi dinamiklerin yerine getirilmesi" gerektiği sonucuna ulaştık. İlgili ayetlerin tefsiri bağlamında hadislerde zikredilen 'ümmetin âhirette diğer ümmetlere şahitlik şerefli makamına da' ancak bu dinamiklerin dünya hayatında bir vazife ve sorumluluk bilinciyle tastamam gerçekleştirilmesi yoluyla ulaşılabileceğini, ayetlerle ilgili yaptığımız bu geniş tahlil neticesinde ortaya koymuş bulunuyoruz.

Netice olarak, "Orta Ümmet" ve "Hz. Peygamber ve inananların şahitliği" özelliklerinin Kur'ân'daki anahtar kavramlardan birisi olarak bütün derinlikleriyle, hem fert hem de toplumsal boyutlarıyla hayata geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Ahmed bin Hanbel, *Müsned, tahk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risale, 2001.*

Ali bin Muhammed el-Cürcânî (v.816h), *Kitâbu't-Ta'rifât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.*

Âlûsî, Mahmud Şihâbuddin, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri Ayâti'l-Kur'âni ve's-Seb'il-Mesânî, tahk. Ali Abdulbârî Atiyye, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415h.*

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukûk-ı İslamiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1991.*

Buhârî, Muhammed bin İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh, Tahk. Muhammed Züheyr Nasır, Dâru Tavku'n-Necât, I-VIII, İstanbul, 1422 h.*

Ebû İshâk es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahk. Ebu Muhammed bin Âşûr, Beyrut, 2002.

Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru Taybe, 1999.

Ebu's-Suûd (v.982h.), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trhz.

Fahrudin Râzî (v.606h.), *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420h.

Görgün, Tahsin, *İlâhî Sözü'n Gücü*, Gelenek Yay., İstanbul, 2003.

Hakim en-Neysâbûrî (v.405h.), *El-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994

İbn Hibbân (v.354h.), *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi ibn Hibban*, tahk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

İbn Mâce, Muhammed bin Yezîd el-Kazvîni (v.275h.), *Sünen*, tahk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz., I-II.

Karafî, Ahmed bin İdrîs, *Envâru'l-Burûk fi Envâi'l-Furûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Karamanlı, Ali, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitabının Tabiatı*, Basılmış Doktora Tezi, Işık Akademi Yay., İstanbul, 2013.

Kâsânî, Alâuddîn Ebûbekr, *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Kazvîni, Ahmed bin Fâris (v.395h.), *Mucemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Tahk. Abduselâm Hârun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979

Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed el-Berdûnî, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

Mecduddîn ibnu'l-Esîr(v.606h), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Tahk. Tahir Ahmed, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

Meydânî, Abdurrahman Hasen, *Kavaidu't-Tedebbûri'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, 4.b., Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2009.

Muhammed Cemâluddîn Ebu'l-Fazl bin Manzûr el-Ensârî (v.711h), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414h.

Rûmî, Kasım bin Abdillah el-Konevî (v.978h), *Enîsu'l-Fukaha fî Tarifatî'l-Elfâzi'l-Mütedâvele beyne'l-Fukahâ*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Daruş-Şuruk, Kahire, 1412h.

Taberî, Muhammed bin Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, 2000.

Tehânevî, Muhammed bin Ali (v.1158h), *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûni ve'l-Ulûm*, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 1996.

Tirmizî, Muhammed bin İsâ, *Sünen*, tahk., Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Abdalbaki, Mektebetu Muhammed el-Bâbî, Kahire, 1975.

Vahidî, Ali, *Esbâbu'n-Nüzul*, Tahk.Kemal Besyûnî, Beyrut, 1411 h.

Zebîdî, Muhammed bin Muhammed Murtezâ (v.1205h.), *Tâcu'l-Arûs*, Daru'l-Hidâye, 1984.

Zeynuddîn er-Râzî (v.666h), *Muhtâru's-Sihâh*, Tahk. Yusuf Muhammed, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.